

สังคมและวิถีชีวิตชุมชนสมัยรัชกาลที่ 3 : ศึกษาจาก ภูมิปัญญาภาพจิตรกรรม วัดสำคัญฝั่งธนบุรี Society and Way of Life in the Reign of King Rama III: The Study of the Wisdom of Mural Paintings in Temples of Thonburi Area

ปิยะนาถ อังควานิชกุล
Piyanard Ungkawanichakul

อาจารย์ ดร.ประจำภาควิชาประวัติศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ
Lecturer, D.A. Department of History, Faculty of Social Sciences, Srinakharinwirot University

Corresponding e-mail: piyanardu@g.swu.ac.th

ได้รับ 27 มีนาคม 2564 แก้ไข 30 เมษายน 2564 อนุมัติให้ตีพิมพ์ 15 พฤษภาคม 2564

บทคัดย่อ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัย โดยมีวัตถุประสงค์หลักของงานวิจัย 1) เพื่อศึกษาสังคมและวิถีชีวิตชุมชนสมัยรัชกาลที่ 3 จากจิตรกรรมวัดสำคัญฝั่งธนบุรี 2) เพื่อศึกษาความเป็นมาและลักษณะของภูมิปัญญาทางจิตรกรรมวัดสำคัญฝั่งธนบุรี วัดในพื้นที่การศึกษาวิจัย ได้แก่ วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดสุวรรณาราม ซึ่งเป็นวัดที่ตั้งอยู่ฝั่งธนบุรีและได้รับการบูรณะปฏิสังขรณ์ในสมัยรัชกาลที่ 3 และสมัยรัชกาลที่ 4 รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวของสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นนับเป็นสมัยที่จิตรกรรมไทยมีการกำหนดแบบแผนชัดเจน จนเมื่อเปลี่ยนผ่านมาสู่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวจึงเริ่มปรากฏอิทธิพลตะวันตกเข้ามาผสมผสาน มีการวาดภาพจิตรกรรมเสมือนจริง โดยเฉพาะภาพอาคารสถาปัตยกรรมที่มีทั้งเรือนไทย เก๋งจีน ตึก ประตูเมืองและป้อมปราการแบบตะวันตก ตามถิ่นที่อยู่อาศัยในย่านฝั่งธนบุรีอันประกอบด้วยชุมชนหลากหลายเชื้อชาติ ได้แก่ ไทย จีน แขก ฝรั่งเศส ดังปรากฏเป็นภาพสอดแทรกในเนื้อหาส่วนต่างๆ ของจิตรกรรมที่เป็นการบอกเล่าเหตุการณ์และสะท้อนสภาพวิถีชีวิตผู้คน

คำสำคัญ : สังคมและวิถีชีวิตชุมชน รัชกาลที่ 3 จิตรกรรม วัดสำคัญฝั่งธนบุรี

Abstract

This article is a part of research which has two main objectives. Firstly, the research aimed to study the society and way of life in the reign of King Rama III from mural paintings in Temples of Thonburi Area. Secondly, this research analysed backgrounds and characteristics of the wisdom of mural paintings in temples of Thonburi Area. The temples in this research were Wat Thong Thammachat, Wat Kanlayanamitr, and Wat Suwannaram. These temples located in Thonburi Area and had been renovated in the reign of King Rama III and King Rama IV. The mural paintings in the reign of King Rama III in the early Rattanakosin Period had the orderly patterns. However, there had been

influences of western style on Thai mural paintings during the transforming period from the reign of King Rama III to King Rama IV. The mural paintings of these temples began to be more realistic like western architecture, especially in local houses, including Thai style buildings, Chinese style shophouses, local buildings, city gates, and forts. The pictures that different races, including Thais, Chinese, Hindus, and Europeans living together in Thonburi Area had appeared in mural paintings could depict what happened and reflect their way of life.

Keywords : Society and Way of Life, King Rama III, Mural Paintings, Temples of Thonburi Area

บทนำ

ธนบุรีเป็นพื้นที่ที่มีความสำคัญนับตั้งแต่สมัยอยุธยา เป็นเมืองชนอนมีหน้าที่ในเก็บภาษีและดูแล การผ่านเข้าออกของเรือสินค้าในบริเวณนี้ จนกระทั่งเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 2 ทำให้ธนบุรี ได้รับการสถาปนาเป็นราชธานี เหตุผลสำคัญในการตัดสินใจเลือกธนบุรีเป็นเมืองหลวง ไม่เพียงแต่เป็น บริเวณที่อยู่ใกล้ปากแม่น้ำเจ้าพระยา การคมนาคมสะดวกและควบคุมเส้นทางการรบได้ แต่ธนบุรีเป็นเมือง ที่อุดมสมบูรณ์ด้วยเรือกสวนไร่นา ซึ่งมีความเหมาะสมต่อการยังชีพและฟื้นฟูเศรษฐกิจ การสถาปนากรุงธนบุรี เป็นราชธานีนั้น สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชได้โปรดเกล้าฯ ให้ชุมชนเดิมจากกรุงศรีอยุธยาทั้งชาวไทย และชนชาติอื่น อพยพมาตั้งชุมชนบริเวณรอบนอกกำแพงเมืองตั้งเช่นชุมชนบ้านบุ ใกล้วัดสุวรรณาราม ชุมชนมอญ บริเวณคลองมอญ ชุมชนแขก ชุมชนจีน ใกล้วัดกัลยาณมิตร จึงทำให้ชุมชนขยายกลายเป็นชุมชนนานาชาติ ในย่านฝั่งธนบุรี ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นชุมชนเดิมเหล่านี้ได้ขยายเป็นแหล่งค้าขายลงไปริมแม่น้ำด้านใต้ ตามเขตอิทธิพลของเสนาบดีคลัง (ควบคุมกรมท่า)

ในสมัยรัตนโกสินทร์ได้ปรากฏวัดโบราณซึ่งสันนิษฐานว่าก่อตั้งมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เป็นจำนวนมากตามบริเวณริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา และบริเวณคลองสำคัญ เช่น คลองบางกอกใหญ่ คลองบางกอกน้อย เป็นต้น ในโคลงนิราศพระประธม พระนิพนธ์ในพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงวงศาธิราชสนิท เนื้อหาเกี่ยวกับการที่พระองค์ได้เสด็จไปนมัสการพระปฐมเจดีย์ ได้มีการกล่าวถึงการเดินทางออกจากกรุงเทพฯ เริ่มจากบริเวณสะพานมอญ ผ่านวัดและสถานที่สำคัญหลายแห่งซึ่งตั้งอยู่ริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาติดกัน เป็นระยะๆ เช่น วัดกัลยาณมิตร บ่อมวิไชยเนตร์ วัดพระเชตุพน วัดอรุณราชวราราม ฤๅเจ้าเซ็น วัดระฆัง วัดมหาธาตุ เข้าสู่บริเวณคลองบางกอกน้อย ผ่านวัดอมรินทราราม บ้านบุ และวัดสุวรรณาราม¹

โครงสร้างสังคมในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นระบอบอุปถัมภ์ที่มีผู้อุปถัมภ์และผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เช่น ความสัมพันธ์ระหว่างพระมหากษัตริย์กับขุนนาง ความสัมพันธ์ระหว่างไพร่กับมูลนาย เป็นต้น แต่ในรัชสมัย พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จะมีกลุ่มคนที่ไม่ได้อยู่ในโครงสร้างระบอบเดิมที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยา โดย อคิน รพีพัฒน์ เรียกว่า ความสัมพันธ์ระหว่างผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์และผู้อุปถัมภ์แบบใหม่เป็นทางการ ในกลุ่มนี้ มีกลุ่มชาวจีนอพยพรวมอยู่ด้วย การจัดตั้งระบบการเก็บภาษี เจ้าภาษีนายอากร เป็นช่องทางที่ทำให้ชาวจีนเหล่านี้ สามารถเชยิบฐานะทางสังคม มีโอกาสได้รับการแต่งตั้งให้เป็นขุนนาง จากตำแหน่งเล็กๆ ในฐานะนายอากร ซึ่งมีบรรดาศักดิ์ระดับขุนและหลวง สามารถได้เต้าขึ้นไปจนมีตำแหน่งสูงๆ ถึงระดับเจ้าเมือง การที่ขุนนาง

¹ พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวงวงศาธิราชสนิท. (2513). *นิราศพระประธม*. หน้า 5 - 10.

และเจ้านายยอมรับชาวเงินนอพยพเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ เพราะเป็นพ่อค้าที่ร่ำรวย สามารถหาเงินทองมาให้ได้มากกว่าไพร่ ส่วนไพร่มีข้อผูกมัดในเรื่องการถูกเกณฑ์แรงงาน ไม่ได้รับอิสระที่จะไปประกอบอาชีพร่ำรวยได้ ชนชั้นเจ้านายจึงให้การอุปถัมภ์ชาวเงิน เพราะเป็นผู้อยู่ใต้อุปถัมภ์ที่สร้างรายได้มากกว่าไพร่¹

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ถึงแม้ว่าจะมีชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อ แต่ท่าทีของรัฐมีลักษณะไม่ไว้วางใจชาติตะวันตก อนุญาตให้เดินทางเข้ามาค้าขายได้แต่ต้องปฏิบัติตามกฎระเบียบข้อบังคับของรัฐบาลไทยอย่างเคร่งครัด ถึงรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว กล่าวได้ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของการดำเนินนโยบายเปิดสัมพันธ์ไมตรีกับชาติตะวันตก อันเป็นผลจากแรงผลักดันทางการเมืองระหว่างประเทศ² เนื่องด้วยการขยายตัวของลัทธิจักรวรรดินิยมที่ชาติมหาอำนาจตะวันตกเข้ามาหาผลประโยชน์ทางการเมืองและเศรษฐกิจกับประเทศเป็นอาณานิคมในเอเชีย ทำให้มีการเจรจาทางการทูตควบคู่กับอิทธิพลทางการเมือง เกิดการขยายตัวทางการค้าระหว่างประเทศ และมีการแข่งขันทางการค้าสูง รัฐบาลไทยจึงต้องใช้นโยบายยืดหยุ่นผ่อนปรน ใน พ.ศ.2369 เฮนรี เบอร์นี ทูตจากอังกฤษได้เข้ามาเจรจาทำสนธิสัญญาเบอร์นี ระหว่างไทยกับอังกฤษ จากประเด็นปัญหาทางการเมืองเรื่องสงครามระหว่างอังกฤษกับพม่าและประเด็นการแข่งขันขยายอิทธิพลเหนือรัฐในแหลมมลายูซึ่งเป็นปัญหายืดเยื้อมาตั้งแต่การเจรจาของจอห์น ครอว์เฟิร์ด³ ถึงแม้ว่าเฮนรี เบอร์นี จะยังไม่บรรลุเป้าหมายในสนธิสัญญาเบอร์นี โดยเฉพาะความต้องการให้ยกเลิกระบบการผูกขาดทางการค้า เปลี่ยนเป็นการค้าเสรี แต่ไทยและอังกฤษได้มีการเจรจาทำการค้าในท่าที่เป็นมิตรต่อกัน รวมไปถึงท่าที่เป็นมิตรต่อชาติตะวันตกชาติต่างๆ จึงทำให้ในสมัยรัชกาลที่ 3 มีชาติตะวันตกเข้ามาติดต่อค้าขายและเจริญสัมพันธ์ไมตรี โดยเฉพาะกลุ่มมิชชันนารีชาวอเมริกันที่ใช้วิทยาการความรู้แบบตะวันตกควบคู่ไปกับการเผยแผ่ศาสนาคริสต์ ทำให้บริเวณพื้นที่อาศัยริมแม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งแต่เดิมมีชาวจีนปักหลักอยู่อาศัยและค้าขาย มีการตั้งชุมชนชาวตะวันตกและการขยายชุมชนเดิมควบคู่กัน ดังเช่นละแวกวัดกัลยาณมิตร มีย่านกุฎีจีนและย่านกุฎีฝรั่งซึ่งมีการก่อตั้งโบสถ์ซางตาครู้สที่เริ่มต้นจากอาคารไม้มาตั้งแต่สมัยธนบุรี จนกระทั่งเกิดเพลิงไหม้อาคารไม้หลังเดิมในสมัยรัชกาลที่ 3 จึงเปลี่ยนโบสถ์เป็นอาคารก่ออิฐถือปูน ส่วนกลุ่มแขกได้เข้าอยู่อาศัยก่อนหน้านั้นแล้วอย่างย่านกุฎีเจริญพาศน์หรือแขกกลุ่มต่างๆ ทั้งแขกมัวร์ แขกเปอร์เซีย แขกเทศแขกมลายู มีการติดต่อค้าขายและเข้ามาอยู่อาศัยบริเวณฝั่งธนบุรี รวมถึงชาติพันธุ์บริเวณบ้านใกล้เคียง ทั้งกลุ่มมอญ เขมร ลาว ญวน ปรากฏชื่อในเอกสารสมัยธนบุรีทั้งการเข้ามาเป็นกลุ่มทหารอาสาและการให้ตั้งถิ่นฐานในบริเวณรอบกำแพงเมือง และได้มีการกวาดต้อนประชากรลาวและญวนเข้ามาเพิ่มเติมจากการเกิดสงครามในสมัยรัชกาลที่ 3 การศึกษาภาพจิตรกรรมวัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร และวัดสุวรรณาราม เนื่องจากเป็นวัดในย่านฝั่งธนบุรีที่มีการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชนชาติต่างๆ อยู่ผสมผสานกันและมีการถ่ายทอดสังคมและวิถีชีวิตบอกเล่าเรื่องราวของการผสมผสานทางวัฒนธรรมปรากฏสอดแทรกในภาพจิตรกรรมทั้งสามแห่ง

ผลของการวิจัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 - 2394) สภาพชุมชนสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นสังคมนานาชาติ กลุ่มคนที่อยู่อาศัยประกอบด้วยกลุ่มชาวไทย ชาวจีน ชาวแขกกลุ่มต่างๆ และ

¹ แหล่งเดิม. หน้า 191 - 192.

² วงเดือน นาราสังข์. (2518). การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 - 2394). หน้า 58.

³ แหล่งเดิม. หน้า 62.

ชาวตะวันตกชาติต่างๆ ที่ได้เข้ามาตั้งสถานกงสุลในกรุงเทพฯ ทั้งสถานกงสุลโปรตุเกส และสถานกงสุลอเมริกัน ชัย เรื่องศิลป์ ได้กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงทางสังคมในสมัยรัชกาลที่ 3 ว่าเป็นช่วงเวลา “ชาวอเมริกัน ช่วยปลูกไทยให้ตื่นตัว”¹ ใน พ.ศ.2371 ศาสนาจารย์ชาวตะวันตกได้เดินทางเข้ามาสู่สยาม ได้แก่ ศาสนาจารย์ ยาคอบ ทอมลิน (Jacob Tomlin) ชาวอังกฤษซึ่งเป็นสมาชิกของสมาคมเผยแพร่ศาสนาลอนดอน เคยสอนศาสนาในประเทศจีน ทราบว่ามีชาวจีนอยู่ในกรุงเทพฯ มาก² จึงเดินทางจากประเทศจีนมายังกรุงเทพฯ เพื่อสอนศาสนาคริสต์แก่ชาวจีน ศาสนาจารย์คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค กุตสลาฟฟ์ (Rev. Carl Friedrich Augustus Gutzlaff) เป็นมิชชันนารีนิกายโปรเตสแตนต์ชาวเยอรมัน เข้ามาพำนักอยู่ในสยามหลายปี มีผลงานเป็นผู้ร่วมแปลพระคัมภีร์ไบเบิลเป็นภาษาไทย และจัดทำพจนานุกรมภาษาอังกฤษเป็นภาษาไทย ได้เขียนบันทึกเรื่องราวเกี่ยวกับสยามในตอน *Journal of A Residence in Siam, &c.* ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของหนังสือ *Three Voyages along the Coast of China* กล่าวถึงลักษณะนิสัย ชีวิต ความเป็นอยู่ของชาวสยาม และสภาพสังคมของชาติพันธุ์ต่าง ๆ ในสยาม ได้แก่ จีน มอญ พม่า มาเลย์ แขกมัวร์ ลาว เขมร การเผยแผ่คริสต์ศาสนา ในสยามโดยกล่าวถึงสตรีชั้นสูงที่มีความสนใจในคริสต์ศาสนา คือ เจ้าจอมมารดาตานีในรัชกาลที่ 1 ผู้เป็นธิดาของเจ้าพระยามหาเสนา (ต้นสกุลบุญนาคน) และเป็นพระมารดาของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้าฉัตร กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ และมิชชันนารีชาวอเมริกันที่คนไทยรู้จักกันดี หมอแดน บีช บรัดเลย์ (Dan Beach Bradley) ผู้เริ่มต้นการใช้แท่นพิมพ์ภาษาไทย ริเริ่มการปลูกฝ้าย และการรักษาแบบแพทย์แผนตะวันตก ดังปรากฏ ภาพจิตรกรรมโอสโตศาลาซึ่งหมอบรัดเลย์ทำการรักษาและให้ยาในย่านกุฎีจีนภายในวิหารหลวงของ วัดกัลยาณมิตร แสดงให้เห็นบทบาททางการแพทย์ของหมอบรัดเลย์ในสมัยรัชกาลที่ 3 และอยู่ในระแวกที่ตั้งโรงพิมพ์ของหมอบรัดเลย์บริเวณคลองบางกอกใหญ่

ภาพ 1 หมอบรัดเลย์และภรรยาในบริเวณโอสโตศาลา ณ วิหารหลวง วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ : ชมศิลป์ผ่องธนบุรี ตูจิตรกรรมสะท้อนชีวิต. สืบค้นเมื่อ 28 พฤษภาคม 2564,

จาก <https://th.koohoo.fm/bas/ep014/>

¹ ชัย เรื่องศิลป์. (2523). *ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษ ๒๕*. หน้า 246.

² แหล่งเดิม. หน้า 251 - 252.

สภาพบ้านเรือนริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาได้ถูกบันทึกไว้ในงานของจอร์จ วินด์เซอร์ เอิร์ล (George Windsor Earl) พ่อค้าชาวอังกฤษที่ได้เดินทางเข้ามายังกรุงเทพฯ ใน ค.ศ.1833 (พ.ศ. 2376) ตรงกับรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องราวการเดินทางและประสบการณ์ในดินแดนต่าง ๆ ของเขาถูกถ่ายทอดผ่านหนังสือเรื่อง *The Eastern Seas, or Voyages and Adventures in the Indian Archipelago in 1832-33-34* ซึ่งรวบรวมและพิมพ์ใน ค.ศ. 1837 (พ.ศ. 2380) ต่อมาเอิร์ลได้รับแต่งตั้งเป็นผู้ช่วยผู้สำเร็จราชการของสิงคโปร์ใน ค.ศ. 1857 (พ.ศ. 2400) และย้ายมาดำรงตำแหน่งผู้ช่วยเรสซิเดนต์ที่ปีนังใน ค.ศ. 1859 (พ.ศ. 2402) เอิร์ลได้กล่าวถึงวิถีชีวิตริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาในกรุงเทพฯ ในการสร้างที่อยู่อาศัยแบบเรือนแพ ซึ่งนอกจากจะเป็นที่อยู่อาศัย ยังทำให้เป็นที่ค้าขาย “... ผู้คนที่อาศัยในเรือนแพกำลังเปิดบานพับที่คล้ายหน้าต่าง ซึ่งเมื่อเปิดออกแล้วเนื้อที่ของแพตรงนั้น จะกลายเป็นหน้าร้านซึ่งมีสินค้าวางขายอยู่หลายชนิด เช่น ถ้วยโถโอชาม ผ้าดิบมีลาย ร่มกระดาด เนื้อหวาน หม้อ กะทะ เป็นต้น ของเหล่านี้วางขายในลักษณะที่เชิญชวนให้ผู้ผ่านไปมาอยากซื้อ คนขายในเรือนแพทุกคนล้วนเป็นผู้หญิง ส่วนผู้ชายหากไม่นั่งบนพื้นเพื่อสูบบุหรี่ ก็กำลังเตรียมตัวจะออกเรือ...”¹ รวมไปถึงภาพวิถีชีวิตที่เด็กเล่นน้ำบริเวณริมน้ำหน้าเป็นภาพที่พบเห็นได้โดยทั่วไป เอิร์ลเข้าใจว่าผู้ที่เฝ้าดูเด็กเล่นน้ำคงจะเป็นมารดาของเด็ก ดังข้อความว่า “... การว่ายน้ำ... เป็นวิชาการสาขาหนึ่งที่น่าทึ่งอยู่ในการศึกษาของเด็ก แม้แต่เด็กที่เพิ่งจะหัดเดิน บางครั้งเราจะพบเห็นพวกเขาแคว่งเท้าเล่นในน้ำ รววกับมันเป็นของธรรมดา ๆ แต่แน่ละที่มารดาจะต้องอยู่ใกล้ ๆ พอมือคว้าได้เพื่อป้องกันอุบัติเหตุที่จะเกิดขึ้น...”² ในความเป็นจริงแล้ว ผู้ที่เฝ้าดูแลเด็กขณะเล่นอยู่ริมหน้าน้ำอาจไม่ใช่มารดา แต่เป็นบ่าวไพร่ เนื่องจากสภาพสังคมในสมัยนั้นผู้ที่อยู่อาศัยสร้างบ้านเรือนริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาโดยเฉพาะบริเวณใกล้ปากคลอง มักจะเป็นบ้านคหบดี ชุนนาง ผู้มีฐานะดี มีบ่าวไพร่ในเรือนไว้คอยรับใช้มากมาย ดังปรากฏในภาพจิตรกรรม

การอพยพเข้ามาอยู่อาศัยของชาวจีนในสยามช่วงสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เกิดจากการที่รัฐสยามเห็นประโยชน์ของแรงงานการจ้าง รวมทั้งต้องการใช้ความรู้ความชำนาญเฉพาะด้านของชาวจีน เช่น การต่อเรือ การเดินเรือ การค้าขาย การทำอุตสาหกรรมน้ำตาล เป็นต้น³ ส่งผลให้ชาวจีนมีส่วนสำคัญในการขับเคลื่อนทางเศรษฐกิจของชนชั้นกระฎุมพีที่รุ่งเรืองจากการค้าขายส่งออก สมัยรัชกาลที่ 3 เป็นยุคสมัยที่เศรษฐกิจเจริญรุ่งเรืองมาก โดยเฉพาะการค้ากับชาวต่างชาติ ทำให้เกิดพัฒนาการการขยายตัวของชุมชนริมแม่น้ำเจ้าพระยาทั้งไทย จีน แขก และตะวันตก เป็นยุคสมัยที่เริ่มมีการเปลี่ยนแปลงทางสังคมไทย เกิดการผสมผสานทางวัฒนธรรมหลายด้าน ได้แก่ อาหาร การแต่งกาย ที่อยู่อาศัย ศิลปกรรม การบูรณปฏิสังขรณ์วัดเดิมและสร้างวัดใหม่อย่างวิจิตรบรรจงบริเวณฝั่งธนบุรีในสมัยรัชกาลที่ 3 นั้น เป็นหลักฐานสำคัญอย่างหนึ่งถึงเศรษฐกิจมั่งคั่งที่เจริญเติบโตจากการค้าขายกับต่างชาติ เนื่องจากต้องใช้ทุนทรัพย์สูงในการสร้างและปฏิสังขรณ์ ด้านจิตรกรรมไทยมีการวางรูปแบบอย่างมีแบบแผน แต่ที่สำคัญคืองานช่างศิลปกรรมแบบจารีตอันเป็นเลิศยังคงได้รับการสืบสานต่อจากรัชกาลก่อน ขณะเดียวกันได้เริ่มปรากฏอิทธิพลตะวันตกในจิตรกรรมไทยบ้าง ภาพจิตรกรรมวัดสำคัญฝั่งธนบุรีในขอบเขตการวิจัยนี้ ได้แก่ วัดกัลยาณมิตร วัดทองธรรมชาติ วัดสุวรรณาราม จึงเป็นหลักฐานอย่างหนึ่งที่สะท้อนสภาพสังคมและวิถีชีวิตชุมชน

¹ จอร์จ วินด์เซอร์ เอิร์ล. (2539). เรื่องการเดินทางไปสู่สยาม-กรุงเทพฯ. ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*. หน้า 122.

² *แหล่งเดิม*. หน้า 131.

³ นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ปากไก่และใบเรือ*. หน้า 106 - 107.

ในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกทั้งยังมีคุณค่าในฐานะมรดกภูมิปัญญาด้านศิลปวัฒนธรรม การให้ความเข้าใจในผลงาน การสื่อความหมายของจิตรกรรมดังกล่าวสามารถเพิ่มมูลค่าความสำคัญของชุมชนด้วย

มรดกภูมิปัญญาทางจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่ปรากฏในวัดสำคัญฝั่งธนบุรี อันเป็นจิตรกรรมที่เกิดขึ้นในยุคสมัยที่เป็นรอยต่อระหว่างอารยธรรมไทยในยุคทองแห่งรัตนโกสินทร์ ซึ่งได้กำหนดรูปแบบ (Pattern) ทางจิตรกรรมไว้อย่างมีแบบแผน มีลักษณะการเลือกสีสดและตัดกันอย่างมีเอกลักษณ์ มาผสมผสานกับการเข้ามาของชาติตะวันตก แทรกภาพประวัติศาสตร์ เหตุการณ์สำคัญ ภาพเสมือนจริงตามแบบตะวันตก รวมทั้งเทคนิคการวาดภาพพระยะมูมมงใกล้เคียง การมีมิติของภาพ และสีจริงตามธรรมชาติ ดังนั้น งานวิจัยนี้จึงมุ่งหวังในการถ่ายทอดข้อมูลในการศึกษาเพื่อปลูกจิตสำนึกให้คนในชุมชนและผู้เยี่ยมชมทั่วไป ได้เห็นคุณค่าและตระหนักถึงความสำคัญของมรดกภูมิปัญญาทางจิตรกรรมเพื่อช่วยกันรักษาจิตรกรรมและเป็นแนวทางในการอนุรักษ์ร่วมกัน

ประวัติวัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดสุวรรณาราม

พระราชกรณียกิจสำคัญด้านหนึ่งในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว คือการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์วัดโบราณหลายวัดในฝั่งธนบุรี ส่วนใหญ่เป็นวัดที่ปรากฏมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย ภาพจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 นับว่าเป็นงานจิตรกรรมไทยที่งดงามยิ่งยุคหนึ่ง เทคนิคการวาดนิยมใช้มักเลือกสีสดตัดกัน โดยเฉพาะสีเขียวกับสีแดงแล้วมีเส้นลื่นเฝ้าวันเพื่อทำให้ภาพเด่นและแบ่งพื้นที่ในการเล่าเรื่อง ลวดลายประกอบมีทั้งไทย จีน และไทยผสมจีน มีรูปแบบการวางเนื้อหาและตำแหน่งในการนำเสนอเนื้อเรื่อง คือเบื้องหน้าพระประธานเป็นภาพมารผจญ เบื้องหลังพระประธานเป็นภาพไตรภูมิ ผันด้านข้างสองด้านเป็นพุทธประวัติและทศชาติหรือทศชาติดก ถึงแม้ว่าเนื้อเรื่องหลักของจิตรกรรมยังคงเน้นเรื่องราวเกี่ยวกับพุทธประวัติและวรรณกรรมในพุทธศาสนา แต่จิตรกรรมก็จะวาดสอดแทรกภาพวิถีชีวิตโดยถ่ายทอดจากประสบการณ์ที่จิตรกรได้พบเห็นหรืออาจกล่าวว่าเป็นเหตุการณ์ร่วมสมัยในยุคหนึ่ง ดังนั้นภาพจิตรกรรมฝาผนังวัดสำคัญเหล่านี้จึงไม่ได้มีคุณค่าเพียงความงามทางศิลปะ แต่ยังเป็นการบอกเล่าถึงประวัติศาสตร์ โดยเฉพาะสังคมและวิถีชีวิตชุมชนในสมัยรัชกาลที่ 3 อีกด้วย ในพื้นที่งานวิจัยนี้เป็นการเก็บวิเคราะห์ข้อมูลภาพจิตรกรรมสำคัญ 3 วัดในฝั่งธนบุรี คือ วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร และวัดสุวรรณาราม

1. วัดทองธรรมชาติ

วัดทองธรรมชาติวรวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นตรีชนิดวรวิหาร เดิมเป็นวัดราษฎร์ ได้รับการสถาปนาเป็นพระอารามหลวงในสมัยรัชกาลที่ 3 ตั้งอยู่ริมหน้าฝั่งธนบุรีหรือฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา แขวงวัดทองนพคุณ เขตคลองสาน กรุงเทพฯ วัดทองธรรมชาติ เดิมชื่อว่า วัดทอง แต่ในละแวกใกล้เคียงมีวัดทองอีกแห่งหนึ่งคือ วัดทองนพคุณ ผู้คนจึงเรียกวัดที่ตั้งอยู่ต้นน้ำว่า วัดทองบน หมายถึง วัดทองธรรมชาติ และเรียกวัดที่ตั้งอยู่ด้านล่างน้ำว่า วัดทองล่าง หมายถึง วัดทองนพคุณ สันนิษฐานว่าวัดทองธรรมชาติ น่าจะมีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เพราะปรากฏหลักฐานว่าได้รับการปฏิสังขรณ์ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก โดยกรมหลวงนรินทรเทวี (เจ้าครอกวัดโพธิ์) หรือพระองค์เจ้าหญิงกุ พระชนินุชญาในรัชกาลที่ 1 ทรงมีศรัทธาร่วมกับกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสวามี สถาปนาพระอารามขึ้นใหม่ ล่วงมาถึงสมัยรัชกาลที่ 3 ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าห้องยาเธอ กรมขุนเดชาติศรเป็นแม่กองในการปฏิสังขรณ์อีกครั้ง¹

¹ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2525). *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดทองธรรมชาติ*. หน้า 8.

2. วัดกัลยาณมิตร

วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหาร เป็นพระอารามหลวงชั้นโทชนิดรวมหาวิหาร ตั้งอยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ฝั่งธนบุรี บริเวณปากคลองบางกอกใหญ่ (อยู่ฝั่งตรงข้ามกับโรงเรียนราชินี) ถนนอรุณอมรินทร์ แขวงวัดกัลยาณมิตร เขตธนบุรี กรุงเทพฯ วัดกัลยาณมิตรรวมหาวิหารสร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 3 โดยเจ้าพระยาธิบดีนคร (โต) ต้นสกุลกัลยาณมิตร ว่าที่สมุหนายก ได้อุทิศบ้านเรือนและซื้อที่ดินบริเวณข้างเคียงที่เรียกว่า “หมู่บ้านกุฎีจีน” เพิ่มเติมแล้วทำการสร้างวัด เจ้าพระยาธิบดีนครเป็นบุตรของหลวงพิชัยวารี ซึ่งเป็นเจ้าสัวทำการค้าขาย เมื่อบิดาถึงแก่กรรม เจ้าสัวโตจึงทำการค้าขายทางสำเภาแทนบิดา ถวายตัวเป็นข้าหลวงในพระเจ้าลูกยาเธอ กรมหลวงเจษฎาบดินทร์ และรับใช้เรื่องการแต่งสำเภาในกรม ช่วยราชการสำเภาหลวงมาตั้งแต่แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในแผ่นดินรัชกาลที่ 3 ได้รับเลื่อนเป็นพระยาพิชัยวารีและพระยาราชสุภาวดี และในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เลื่อนเป็นเจ้าพระยาธิบดีนคร ว่าที่สมุหนายก¹

3. วัดสุวรรณาราม

วัดสุวรรณาราม เป็นพระอารามหลวงชั้นราชวรวิหาร ตั้งอยู่ริมคลองบางกอกน้อย ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา ทางบกเดินทางเข้าไปทางซอยจรัญสนิทวงศ์ 32 วัดสุวรรณารามมีชื่อเดิมว่า “วัดทอง” สันนิษฐานว่าเป็นวัดร้างที่มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนปลาย เนื่องจากปรากฏหลักฐานในพระราชพงศาวดาร สมัยกรุงธนบุรีในการประหารชีวิตเชลยศึกพม่า ณ วัดทอง คลองบางกอกน้อย และยังเป็นวัดในบริเวณชุมชนบ้านบุซึ่งเป็นชุมชนที่เหตุการณ์ขึ้นลงมาตั้งแต่สมัยธนบุรี² ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์สร้างพระอุโบสถและบริเวณโดยรอบขึ้นใหม่ พระราชทานนามว่า วัดสุวรรณาราม ในนิราศพระประธม ของสุนทรภู่ ได้กล่าวถึงความสำคัญของวัดทองซึ่งใช้ประกอบพิธีปลงศพเจ้านาย (สตรีสองคนคือฉิมและน้อม น้องสาวต่างบิดาของสุนทรภู่ ผู้เป็นแม่นมในกรมพระราชวังหลัง) ความว่า “...ถึงวัดทองหมองเศร้าให้เหงาเงียบ เย็นยะเยียบห่อหมกหญ้าป่าช้าผี สงสารฉิมน้อมน้องสองนารี มาปลงที่เมรุทอง ทั้งสองคน...”³

รูปแบบศิลปกรรมที่ปรากฏ

อิทธิพลศิลปกรรมแบบจีนในสมัยรัชกาลที่ 3 ปรากฏในการสร้างและปฏิสังขรณ์พระอารามต่าง ๆ เช่น ด้านสถาปัตยกรรมเปลี่ยนจากการทำหน้าบันแกะสลักไม้ ลงรักปิดทอง ลวดลายแบบไทย หรือลวดลายตามคติอิทธิพลศาสนาพราหมณ์โดยเฉพาะภาพพระนารายณ์ทรงครุฑ มาเป็นการออกแบบหน้าบันแบบปูนปั้น ตกแต่งด้วยกระเบื้องเคลือบสีแบบจีนและใช้ลวดลายแบบจีน เช่น ดอกโบตั๋น ดอกเบญจมาศ ลายมังกร ลวดลายสัตว์ ลายมงคล เป็นต้น ด้านประติมากรรม มีการสร้างพระพุทธรูปผสมผสานเทคนิคแบบจีน มีการนำตุ๊กตาหินหรืออับเฉาที่เกิดจากการติดต่อค้าขายกับจีน มาประดับตามวัดอาราม ตุ๊กตาหินเหล่านี้ มีทั้งการออกแบบเป็นขุนนางจีน (ปรากฏอยู่ที่วัดทองธรรมชาติและวัดสุวรรณาราม) เทพเจ้าหรือเขียน

¹ พันเอกชาย กัลยาณมิตร และเพ็ญพรรณ กัลยาณมิตร. (2542). รายงานการสัมมนานานาชาติเรื่องพุทธศาสนา: มรดกร่วมทางวัฒนธรรมกัมพูชา ลาว และไทย. หน้า 104.

² ปิยะนาถ อังควาณิชกุล. (2561). มรดกช่างสมัยอยุธยา : กรณีศึกษาชุมชนบ้านบุ. ใน วารสารประวัติศาสตร์ 2561. หน้า 132.

³ สมเด็จพระกรมพระยาดำรงราชานุภาพ. (2561). ชีวิตและงานของสุนทรภู่. หน้า 355.

ลัทธิมั่งคั่ง ศาลเจ้าแบบเก็งจีน สถูปหรือเจดีย์จีนที่เรียกว่า “อะ” ดังที่ได้ปรากฏในบริเวณทั้งสามวัดในพื้นที่วิจัย ส่วนในด้านจิตรกรรมภายในพระอุโบสถ วิหาร และเพดาน มักปรากฏลวดลายแบบจีน โดยเฉพาะลวดลายดอกไม้วัง ดังเช่นพระอุโบสถและพระวิหารหลวงของวัดกัลยาณมิตร ศิลปกรรมแบบจีนนี้ได้แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับจีนทั้งทางการเมือง เศรษฐกิจและสังคมที่แนบแน่น

ภาพ 2 ตุ๊กตาหินชาวจีนแต่งกายแบบแมนจู
พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 3 ตุ๊กตาหินหรืออับเฉาชาวจีน
ข้างวิหาร วัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 4 ลวดลายจิตรกรรมในส่วนเพดานของพาลี
พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 5 จิตรกรรมลายดอกเบญจมาศแบบจีน
พระวิหารหลวง วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

นอกจากการตกแต่งลวดลายดอกไม้ในส่วนต่างๆ ของงานจิตรกรรมไทย มักจะพบเห็นภาพทวารบาลแบบจีน ซึ่งเป็นเทวดาจีนถืออาวุธ ในลักษณะและคติความเชื่อเทวดาถือพระขรรค์แบบไทย ภาพทวารบาลแบบจีนนี้ เรียกว่า “เขี้ยวกาง” ได้ปรากฏให้เห็นทั้งบานประตูที่วัดกัลยาณมิตรและวัดสุวรรณาราม

ภาพ 6 ภาพทวารบาลแบบจีนหรือเขี้ยวกาง
พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 7 ภาพทวารบาลแบบจีนหรือเขี้ยวกาง
พระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

จิตรกรรมภาพลักษณะอาคารสถาปัตยกรรม

งานจิตรกรรมฝาผนังภายในพระอุโบสถส่วนเบื้องหลังพระประธานเป็นภาพไตรภูมิตามคติ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ จากวรรณกรรมไตรภูมิพระร่วงหรือเตภูมิกถา ผนังถัดลงมาเบื้องล่างจากภาพไตรภูมิ ได้มีการวาดภาพบ้านเรือนถนนหนทางเสมือนจริงในสมัยรัชกาลที่ 3 ภาพใหญ่และสวยที่สุดนี้อยู่ที่ วัดทองธรรมชาติ เป็นภาพเรือนไทยแฝดสามหลังติดกัน อยู่ใกล้กับอาคารตึกแบบจีน ด้านหน้าริมถนนมีตึกแถวที่เป็นทั้งที่อยู่อาศัย ร้านขายของ และร้านให้บริการ เช่น ร้านตัดผม เป็นต้น ภาพจิตรกรรมนี้ได้สะท้อนให้เห็นพัฒนาการด้านสถาปัตยกรรมการก่อสร้างที่มีสัดส่วนสวยงาม มีการผสมผสานแบบไทย จีน ฝรั่งเศส และเป็นลวดลายชุมชนที่อยู่ใกล้กัน ในขณะที่ภาพชุดทศชาติบนผนังสองด้านระหว่างช่องหน้าต่างในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม มีการวาดภาพสอดแทรกบ้านเรือนไทย อาคารแก่งจีน กำแพงเมือง ป้อมปราการ และซุ้มประตูแบบฝรั่ง รวมไปถึงการสร้างศาลเจ้าตามคติความเชื่อทั้งศาลเจ้าแบบไทย และศาลเจ้าจีน

ภาพ 8 ภาพเรือนไทยสามหลังแฝดอยู่ติดกับบ้านตึกแบบจีน ด้านหน้าเป็นร้านค้า
ผนังด้านหลังพระประธาน ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ

ที่มาภาพ: แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย. (2525). ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดทองธรรมชาติ. หน้า 78 - 81.

ภาพ 9 การสร้างกำแพงเมือง ชุมประตูปแบบตะวันตก
ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ

ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 10 ศาลเจ้าแบบไทยและศาลเจ้าแบบจีนตั้งอยู่ติดกัน
ณ พระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

จิตรกรรมภาพกลุ่มคนและชนชั้น

ในภาพจิตรกรรมได้สอดแทรกวิถีชีวิตผู้คนหลายกลุ่มตามโครงสร้างชนชั้นทางสังคม คือ ชนชั้นผู้ปกครอง ได้แก่ พระมหากษัตริย์ เจ้านาย ขุนนาง และชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส การแสดงออกทางชนชั้นของภาพ จะปรากฏจากสีผิว การแต่งกาย เครื่องประดับ และอาคารที่พักอาศัย ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นถึงรัชกาลที่ 4 หากเป็นชนชั้นผู้ปกครอง พระมหากษัตริย์ที่อยู่ในบทบาทตัวพระในพุทธประวัติ และทศชาติ ประทับอยู่ในปราสาทที่วาดอย่างงดงามวิจิตรบรรจง มีความโดดเด่นในยอดปราสาทจะปรากฏบ้านกลุ่มเจ้านายประทับตามตำแหน่งต่างๆ ส่วนกลุ่มคหบดี ขุนนาง จะมีบ้านเรือนขนาดใหญ่ มักอยู่ริมแม่น้ำ เช่น ภาพบรรยายกาศริมแม่น้ำเจ้าพระยาหน้าวัดกัลยาณมิตรที่จิตรกรวาดถ่ายทอดบ้านเรือนในสมัยรัชกาลที่ 3 บริเวณทำน้ำวัดกัลยาณมิตร บริเวณทำน้ำวัดทองธรรมชาติ บ้านเรือนขนาดใหญ่มีทั้งเรือนไทยเดี่ยว เรือนไทยสองหลังแฝดจนถึงเรือนไทยสามหลังแฝด มีอาคารแบบจีนผสมตะวันตก

ส่วนชนชั้นผู้ถูกปกครอง ได้แก่ ไพร่ ทาส จะมีบ้านเรือนไทยขนาดเล็กมีลักษณะปลูกสร้างง่ายที่เรียกว่า เรือนไทยฝาปะกน แต่งกายตามฐานะ และจะปรากฏเป็นกลุ่มคอยนั่งรับใช้มูลนายหรือคอยแบกเสลี่ยงให้เจ้านายนั่งเวลาเดินทาง สำหรับสตรีชาวบ้านส่วนใหญ่เลี้ยงดูบุตรอยู่ในเรือน หรืออุ้มบุตรไปชมงานนมหรสพ กลุ่มอาชีพแม่ค้าจะพบเห็นทั่วไปในอริยาบทกำลังพายเรือ ดังที่ปรากฏแม่ค้าพายเรือขายผลไม้ริมทำน้ำหน้าวัดกัลยาณมิตร แล้วถูกนักโทษชาวพม่ามีโซ่ตรวนที่คอมาเทียบคู่เพื่อขโมยผลไม้ การพายเรือเป็นวิถีชีวิตของชาวสยามที่ใช้การคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก จิตรกรรมที่วาดภาพผู้หญิงพายเรือหรือเป็นชายชาวเงินพายเรือ อันเนื่องมาจากชายสยามจะไปปรากฏบทบาทอื่น เช่น การเกณฑ์แรงงาน การไปรบ การติดตามรับใช้เจ้านาย เป็นต้น ดังเช่นที่ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแปง ชาวฝรั่งเศสเดินทางเข้ามาตั้งแต่สมัยธนบุรี เขาได้พบเห็นภาพสตรีสยามพายเรือ กล่าวไว้ว่า “... ถ้าเป็นเรือชุดธรรมดา ก็จะมีคนพายอย่างมากยี่สิบคน ... ส่วนผู้หญิงซึ่งได้รับการฝึกฝนในการพายเรือ ... ก็พายได้อย่างมีความชำนาญเหมือนกัน ...”¹

¹ ฟรังซัวส์ อังรี ทรูแปง. (2539). ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. หน้า 22.

ภาพ 11 เจ้านายเล่นหมากรุก มีบ่าวไพร่หนึ่งคอยรับใช้ ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 12 บ่าวไพร่แบกเสลี่ยงให้เจ้านายนั่ง ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 13 สตรีชาวบ้านสวมงอบกำลังพายเรือ
 ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
 ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 14 ชายชาวจีนสวมหมวกแหลมแบบจีน
 กำลังพายเรือ ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
 ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

จิตรกรรมภาพกลุ่มชาวต่างชาติ

ภาพสำคัญคือภาพกลุ่มคนชาวจีนพร้อมกับภาพชาวต่างชาติอื่นๆ ที่สอดแทรกในพื้นที่จิตรกรรม การเล่าเรื่องสังคมและวิถีชีวิตผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 รวมทั้งยังมีการวาดชาวต่างชาติแทรกไว้ตามการเล่าเรื่อง ในพุทธประวัติ โดยเฉพาะจิตรกรรมภาพมารผจญที่ในสมัยรัชกาลที่ 3 กำหนดแบบแผนให้เป็นภาพเบื้องหน้า พระประธาน ภาพดังกล่าวตำแหน่งสูงสุดคือพระพุทธรูปเจ้าประทับบนบัลลังก์ ถัดลงมาคือพระแม่ธรณีที่เป็น พยานสำคัญในการสั่งสมบุญของพระพุทธรูปเจ้ามาทุกภพทุกชาติ ในส่วนสำคัญสองส่วนนี้จิตรกรจะคงไว้ ตามแบบแผนจิตรกรรมไทย สิ่งที่เป็นพื้นที่ในการเพิ่มสีสันหรือเสน่ห์ของภาพ อันแสดงให้เห็นการเข้ามา ของชาวต่างชาติกลุ่มต่างๆ คือเหล่าทัพมารของพญาวัวสวดีมาร ประกอบไปด้วยชาวจีนแต่งตัวคล้ายจิว ทหาร สวมหมวกและแต่งกายแบบฝรั่ง ชาวมอญ ชาวแขกกลุ่มต่างๆ ในทางจิตรกรรมไทยได้มีการเรียกการวาดภาพ มารผจญลักษณะนี้ว่า *ภาพมารผจญแบบสิบสองภาษา* ในลักษณะเดียวกับชุดเพลงดนตรีไทยเดิมในสมัย รัตนโกสินทร์ตอนต้นที่เรียกว่า เพลงออกสิบสองภาษา โดยจะมีชื่อกลุ่มชนชาตินั้นขึ้นต้น ตัวอย่างเช่น *กลุ่มจีน* มีเพลงจีนหลวง จีนลั่นถัน จีนตอกไม้ *กลุ่มลาว* มีเพลงลาวเจริญศรี ลาวเฉียง ลาวคำหอม ลาวดำเนินเกวียน *กลุ่มญวน* มีเพลงญวนทอดแห *กลุ่มเขมร* มีเพลงเขมรพระปทุม เขมรไทรโยค *กลุ่มแขก* มีเพลงแขกไทร แขกเงาะ *กลุ่มฝรั่ง* มีเพลงฝรั่งยี่แสม ฝรั่งรำเท้า เป็นต้น (“เพลงสิบสองภาษา” หรือ “เพลงออกภาษา” ในชื่อสิบสองนั้น วิเคราะห์ว่ามาจากเลขอันเป็นมงคลของพระมหากษัตริย์เหมือนการกล่าวถึง เมืองขึ้น 12 นักษัตริ์ เงินสิบสองทองพระคลัง การเรียก สิบสองภาษา จึงน่าจะหมายถึงผู้ที่เข้ามาติดต่อในดินแดนสยาม มีมากมายถึง 12 เชื้อชาติ 12 ภาษา ซึ่งไม่จำเป็นต้องมีครบทั้ง 12 ชาติ 12 ภาษา)¹ ภาพมารผจญแบบ สิบสองภาษาที่สวยงาม มีการแสดงถึงกลุ่มชนชาติต่างๆ อันเป็นภาพสะท้อนสังคมหลากหลายเชื้อชาติ ในสังคมสยามได้ปรากฏบนผนังด้านหน้าพระประธานของพระอุโบสถวัดทองธรรมชาติและผนังด้านหน้า พระประธานของพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม

¹ สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2561). เพลงสิบสองภาษา ดนตรีไทยแบบฉบับ. ใน *มติชนสุดสัปดาห์* ฉบับวันที่ 31 สิงหาคม - 6 กันยายน 2561. (วารสารมติชนออนไลน์). เข้าถึงได้ที่ https://www.matichonweekly.com/column/article_130869

ภาพ 15 ภาพมารผจญแบบสิบสองภาษา มีทหารชาวจีน ชาวตะวันตกในทัพมาร ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 16 ภาพทหารชาวจีนในทัพมารแต่งกายคล้ายจิ้งจอก ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 17 ภาพมารผจญ ผนังเบื้องหน้าพระประธาน ณ พระอุโบสถวัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 18 ภาพมารผจญหลายหลายเชื้อชาติในทัพมารของพญาวัสวดีมาร มีทั้งจีน ฝรั่งเศส แจก จาม
ณ พระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพกลุ่มชาวต่างชาติยังปรากฏแทรกอยู่ในเนื้อหาทศชาติตอนต่างๆ ของจิตรกรรมภายในพระอุโบสถวัดสุวรรณาราม ตัวอย่างเช่น เรื่องมโหสถชาดก ฝีมือช่างครูคงแป๊ะหรือหลวงเสนีย์บริรักษ์ จิตรกรฝีมือชั้นครูในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้วาดประชันกับครูทองอยู่หรือหลวงวิจิตรเจษฎาซึ่งวาดเรื่องเนมิราชชาดก ครูคงแป๊ะได้วาดกลุ่มทหารชาวต่างชาติทั้งกลุ่มแขกและกลุ่มฝรั่งในเนื้อหาเรื่องมโหสถชาดกอย่างน่าสนใจ มีทหารเป็นแขกเปอร์เซียเป็นแขกชาวโพกผ้าบริเวณศีระะ เหนือขึ้นไปบนป้อมเป็นทหารแต่งกายแบบตะวันตกกำลังถืออาวุธปืน ในขณะที่ผนังเรื่องจันทกุมารชาดก จิตรกรที่วาดได้สอดแทรกวิถีชีวิตผู้คนตามเนื้อเรื่องให้มีชาวตะวันตกยืนอยู่มุมหนึ่ง

ภาพ 19 ทหารรับจ้างชาวเปอร์เซียและชาวตะวันตก ผันเรื่องมโหสถชาดก ณ พระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 20 ชาวตะวันตกยืนอยู่บริเวณมุข ผันเรื่องจันทกุมารชาดก ณ พระอุโบสถ วัดสุวรรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 21 ทหารตะวันตกขี่ม้า ผนังเรื่องมโหสถชาดก ณ พระอุโบสถ วัดสุวรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 22 กลุ่มคนฝรั่งปะปนกับแขก ผนังเรื่องมโหสถชาดก ณ พระอุโบสถ วัดสุวรณาราม
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 23 กลุ่มแขกเป็นผู้รับใช้เจ้านายริมทำน้ำ ณ พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

จิตรกรรมภาพการชมมหรสพ

กิจกรรมบันเทิงรื่นเริงของสังคมในอดีต มีเพียงงานฉลองสมโภชการสร้างวัดวาอารามใหม่หรือ การปฏิสังขรณ์วัดเก่า จะมีการจัดงานสมโภช 7 วัน 7 คืน ซึ่งจะมีการแสดงมหรสพต่างๆ นอกจากนี้ยังมีการแสดงในงานเผาศพด้วย เรียกว่า *มหรสพหน้าไฟ* สันนิษฐานว่าจัดขึ้นเพื่ออบดับความเศร้าคลายความทุกข์ลง จิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 นี้ ได้มีการวาดภาพชุดการแสดงมหรสพหน้าไฟที่ผนังด้านข้างของพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ ถ่ายทอดรายละเอียดวิถีชีวิตผู้คนระหว่างการเล่นมหรสพ เช่น กลุ่มคนเบียดเสียดเข้ามาชม มีทั้งคนชรา แม่ลูกอ่อน หญิงชายปะปนกัน การเล่นที่ปรากฏได้แก่ หุ่น โขน ละครนอก งิ้ว และการเล่นญวนหกของชาวญวน (การแสดงกายกรรม มาจากหกคะเมนตีลังกา)¹

ภาพ 24 ชุดภาพชมมหรสพ: การแสดงมหรสพการเล่นญวนหก
ผนังด้านข้าง ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

¹ แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย บรรณาธิการ. (2525). *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดทองธรรมชาติ*. หน้า 10.

ภาพ 25 ชุดภาพชมมหรสพ: ผู้คนมาชมมหรสพละครนอกกันแน่นขนัด มองเห็นกลุ่มขุนนางสวมลอมพอก
ผนังด้านข้าง ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 26 ชุดภาพชมมหรสพ: ชาวบ้านไปชมมหรสพการเล่นหุ่น
ผนังด้านข้าง ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 27 ชุดภาพชมมหรสพ: เรือนชั้วคราวชมมหรสพ
ผนังด้านข้างของพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 28 ชุดภาพชมมหรสพ: การแสดงโขน
ผนังด้านข้างของพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

จิตรกรรมเล่าเหตุการณ์

ในภาพจิตรกรรมที่พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร ปรากฏภาพวิถีชีวิตผู้คนที่อยู่ริมแม่น้ำ มองเห็นบ้านเรือนไทย อาคารแก่งจีน กำแพงเมืองและป้อมประตูเมืองตามแบบตะวันตก ในปลายสมัยรัชกาลที่ 3 ต่อเนื่องมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 4 เริ่มปรากฏอิทธิพลตะวันตกในรูปแบบศิลปกรรมไทย เริ่มมีการวาดภาพให้เห็นสภาพบ้านเรือนและวิถีชีวิตผู้คนในสมัยนั้นแทนที่การวาดแบบคตินิยมหรือจินตนิยม ช่างเขียนได้แทรกเหตุการณ์ที่เข้าใจว่าเป็นเหตุการณ์ระทึกหรือคดียิ่งในสมัยนั้นปรากฏอยู่ในภาพจิตรกรรมด้วย ดังเช่นภาพนักโทษที่ยังมีโซ่ตรวนอยู่ที่คอพายเรือ อาจจะมาเรียกรอเงินหรือขโมยผลไม้จากแม่ค้าขายผลไม้

ชาวไทยที่กำลังพายอยู่หน้าทำนุในขณะนั้น โดยแม่ค้าอีกคนกำลังเรือไม้พายเรือพาดคนร้าย ในภาพดังกล่าว ยังเห็นลักษณะบ้านเรือนบริเวณทำนุและการใช้ชีวิตของผู้คน สันติ เล็กสุขุม อธิบายภาพนี้ว่าในเอกสารของร้อยเอกเฮนรี เบอร์นี กล่าวถึง “...นักโทษชาวพม่าที่ได้รับค่าจ้างจากรัฐบาลน้อยมากจนได้รับอนุญาตให้ขอเรียไรได้จากชาวบ้านชาวสยามที่มาตลาดโดยเรือและเร่ขายผักผลไม้หรืออาหารต่างๆ ทางแม่น้ำ...”¹ เป็นที่น่าเสียดายที่ชุดภาพจิตรกรรมนี้ได้รับความเสียหายจากความชื้นที่เกิดขึ้นจากน้ำฝนและเหตุการณ์น้ำท่วมใหญ่ พ.ศ.2554 รวมทั้งกลางเลื่อนตามกาลเวลา

ภาพ 29 ภาพแม่ค้าพายเรือขายผลไม้กำลังถูกนักโทษพม่าขโมยผลไม้ในเรือ
ผนังด้านหน้าพระประธาน พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

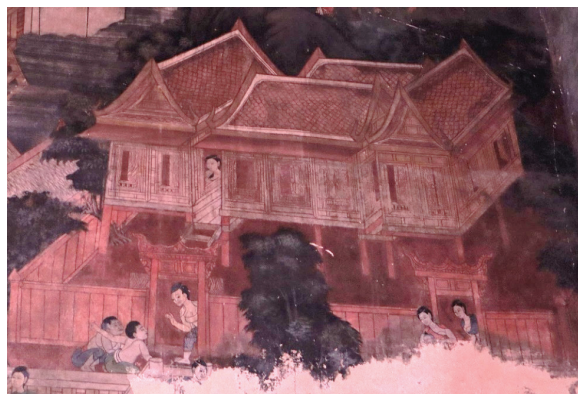
อีกเหตุการณ์หนึ่งที่ปรากฏในภาพ คือการลักพาเด็กเพื่อชิงทรัพย์ ซึ่งเป็นคดีความที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 3 ได้ปรากฏเป็นเรื่องราวอยู่ในภาพจิตรกรรมที่พระอุโบสถวัดกัลยาณมิตรเช่นกัน สอดคล้องกับประกาศกฎหมายในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งปรากฏหลักฐานในเอกสารประชุมประกาศรัชกาลที่ 4 ที่เกี่ยวข้องกับกำหนัดห้ามนำของมีค่ามาแต่งตัวให้เด็กได้ประกาศถึงสองครั้ง ใน พ.ศ.2400 ได้ทรงออกประกาศห้ามไม่ให้เอาทองเหรียญเงินเหรียญแต่งตัวให้เด็กอนุญาตให้ใช้เงินเหรียญนอก และออกประกาศห้ามอีกครั้งถึงสองฉบับใน พ.ศ.2409 ว่าด้วยประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลีกเลี่ยงโจรผู้ร้าย และประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงิน แล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง ในเนื้อความตามประกาศห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลีกเลี่ยงโจรผู้ร้าย ได้มีการกล่าวถึงธรรมเนียมการนำของมีค่ามาใส่เป็นเครื่องประดับให้แก่เด็กว่าเป็นธรรมเนียมที่ไม่ดี การอวดมั่งมีได้นำภัยอันตรายมาให้เด็ก และมีการเปรียบเทียบว่าธรรมเนียมเช่นนี้บ้านเมืองอื่นเขาไม่ทำกัน จึงไม่มีเหตุร้ายในการจับเอาเด็กไปฆ่า ดังปรากฏความตอนหนึ่งว่า

¹ สันติ เล็กสุขุม. (2548). จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ ๓: ความคิดเปลี่ยน การแสดงออกก็เปลี่ยนตาม. หน้า 174.

“...เมืองไทยมีธรรมเนียมไม่ดีมาแต่โบราณอาภัพกว่าเมืองอื่นๆ ทุกบ้านทุกเมืองอยู่อย่างหนึ่ง เมืองอื่นๆ เขาถึงจะมีเงินทองเขาก็เก็บไว้เอง แลประกอบการค้าขายไปตามธรรมเนียม หรือถึงจะตกแดงเข้าในตัว เขาก็แดงเข้าในตัวผู้ใหญ่...ฝ่ายเด็กๆ นั้นเขาไม่เอาอะไรไว้ เขาตกแดงให้แต่เสื้อกางเกง จึงไม่มีเหตุที่จะมีผู้ร้ายจับเอาเด็กไปฆ่าเสีย ก็ฝ่ายชาวเมืองไทยนี้ เมื่อเงินทองมีขึ้นไม่ได้ พอใจอยากอวดเขาว่ามั่งมี อวดอวดไม่ได้ ทำกำไลกำนบิวสอดสวมให้ลูกเล็กๆ ข้างละสิบบาทบ้าง สามตำลึงบ้าง แล้วทำกำไลเท้า ให้ข้างละสามตำลึงสี่ตำลึง แล้วปล่อยให้เด็กไปเที่ยววิ่งอยู่หน้าบ้านหน้าเรือนกลางถนน ลงอาบน้ำในแม่น้ำ ลำคลองกลางวันกลางคืน แลไวใจแก่ทาสที่เป็นคนมีทุกซี่ยาก ซึ่งเป็นคนไม่ควรจะวางใจให้เลี้ยงดูแลพาไปข้างโน้นข้างนี้ เหมือนหนึ่งเอาปลาอย่างไปมอบส่งให้แก่แมวไว้...ด้วยความประมาททั้งกลางวันกลางคืน ก็เกิดเหตุคือทาสในเรือนที่เลี้ยงบุตรนั่นเอง พาบุตรนั้นไปปีบคอกจมน้ำทำให้ตายเสีย...”¹

ภาพ 30 ภาพการลักพาเด็กที่ใส่เครื่องประดับมีค่า
ผนังด้านหน้าพระประธาน พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 31 ภาพเกี่ยวเนื่องการลักพาเด็กขณะที่บ่าวไพร่มาแจ่งข้าวกับเจ้านายที่เรือน
ผนังด้านหน้าพระประธาน พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

¹ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2504). ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๘ - ๒๔๑๑. หน้า 37 - 38.

ในภาพจิตรกรรมที่บอกเล่าเรื่องการลักพาเด็กเพื่อประสงค์ชิงทรัพย์ที่วัดกัลยาณมิตรนี้ สะท้อนให้เห็นธรรมเนียมที่เกิดขึ้นมาตั้งแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ตามที่ อีซชัย ยอดพิชัย ได้อธิบายภาพไว้ในบทความ “‘อ้ายยักษ์อี้ยักษ์จะกินเด็ก ถ้าอวดมั่งอวดมี’ ภาพประวัติศาสตร์คดี ‘ลักเด็ก’ สมัยรัชกาลที่ 3 ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร” ว่าครอบครัวที่มีฐานะนั้นมีความนิยมในการนำเครื่องประดับมีค่ามาแต่งตัวให้เด็กจนได้รับอันตราย เหตุการณ์ในภาพนี้ขณะที่บ่าวไพร่ผู้หญิงกำลังอุ้มเด็กอยู่ที่ริมน้ำ ได้มีผู้ร้ายไว้หางเปียมาลักพาเด็กไป บ่าวไพร่ผู้ชายก็รีบไปแจ้งข่าวแก่เจ้านายที่เรือน¹ การนิยมไว้หางเปียของชายชาวจีนสอดคล้องกับหนังสือของชัย เรื่องศิลป์ กล่าวถึงชาวจีนในสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้นที่เข้ามาเป็นขุนนางจากการเป็นนายอากร บางคนยังพูดภาษาไทยไม่ชัดและไว้ทรงผมหางเปีย² ในภาพจิตรกรรมคดีลักพาเด็กเพื่อชิงทรัพย์นี้ จิตรกรได้วาดเรือนไทยขนาดใหญ่อยู่ริมท่าหน้า มีประตูตามแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ถึงสองประตู แสดงให้เห็นฐานะอันมั่งคั่งของเจ้าของเรือน

ตามที่ได้มีประกาศห้ามเอาเครื่องประดับทองเงินแต่งกายให้เด็ก ที่ยังไม่รู้จักหลีกเลี่ยงโทษผู้ร้าย สันนิษฐานได้ว่าธรรมเนียมในครอบครัวคนมั่งมีหรือผู้ดี นิยมแสดงฐานะหรืออวดฐานะของตนด้วยการแต่งเครื่องประดับมีค่าไม่เว้นแม้แต่เด็กจนทำให้เกิดภัยอันตราย ซึ่งได้ปฏิบัติกันมาก่อนหน้านี้โดยมีคติความการลักพาเด็กและฆ่าเด็กเพื่อชิงทรัพย์ ดังปรากฏในกฎหมายประกาศห้ามฉบับนี้ว่า “...เด็กต้องตายอย่างนี้ในแผ่นดินก่อนที่ล่วงมาแล้วก็มีมาก ไม่รู้ว่าก็เรื่องก็ร้าย ในกรุงบ้างหัวเมืองบ้าง แต่ในแผ่นดินปัจจุบันนี้ตั้งแต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติบรมราชาภิเษกแล้วก็มีเรื่อง ๆ ไม่ขาดในกรุงบ้างหัวเมืองบ้าง...” เกิดคตินิยมที่เด็กทั้งในเมืองและหัวเมือง เช่น เมืองสุพรรณบุรี เมืองนนทบุรี เมืองชลบุรี เมืองกาญจนบุรี เป็นต้น ซึ่งผู้ร้ายส่วนใหญ่เป็นบ่าวไพร่และเป็นทาสในเรือนที่ก่อเหตุ เมื่อปลดทรัพย์จากตัวเด็กแล้วก็ฆ่าเด็กตาย มีทั้งการหักคอเด็กจับเด็กกดน้ำ และเอาไม้ตีเด็กจนตายอย่างน่าเวทนา³ คดีฆ่าเด็กเพื่อหวังชิงทรัพย์เช่นนี้ได้เกิดขึ้นบ่อยอย่างต่อเนื่องจนต้องมีประกาศซ้ำในปีเดียวกัน คือประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่องทองเงิน แล้วปล่อยไปเที่ยวโดยลำพัง

“...ทุกวันนี้ชาวบ้านชาวเมืองพอใจอวดว่ามั่งมี ทำเครื่องทองเงินแต่งตัวให้เด็ก ๆ แล้วปล่อยให้เที่ยวอยู่ตามลำพัง ในน้ำในบกตามถนนหนทางด้วยความเลินเล่อ ไม่มีใครระวังระไว จึงมีอ้ายผู้ร้ายมาลอบลักพาเด็กไปฆ่าเสีย แล้วเก็บเอาของแต่งตัวเด็กไปตั้งนี้เรื่อง ๆ ไม่ใคร่ขาดปีแลเดือน คนอยากอวดมั่งมีก็ไม่ว่ายังขึ้นแต่งเด็กด้วยเครื่องทองเครื่องเงิน เป็นเหยื่อล่ออ้ายยักษ์อี้ยักษ์ให้กินเด็กเสียไม่ว่าวายปีเดือน เพราะฉะนั้นตั้งแต่นี้สืบไปห้ามไม่ให้ผู้ใดคือบิดามารดาแลญาติพี่น้องทำของแต่งตัวเด็ก ๆ ซึ่งเป็นบุตรหลานเหลนแลบุตรเลี้ยงหลานเลี้ยงหรือเป็นทาสด้วยเครื่องทองเครื่องเงิน ทำเป็นรูปพรรณอย่างหนึ่งอย่างใดผูกติดแลสวมไว้กับตัวเด็ก เป็นที่ล่อผู้ร้ายแล้วปล่อยให้เที่ยวไปตามลำพังไม่มีผู้ระวังรักษา...”⁴

¹ อีซชัย ยอดพิชัย. (2553, มีนาคม). “อ้ายยักษ์อี้ยักษ์จะกินเด็ก ถ้าอวดมั่งอวดมี” ภาพประวัติศาสตร์คดี “ลักเด็ก” สมัยรัชกาลที่ 3 ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร. ใน ศิลปวัฒนธรรม. 31 (5) : 118 – 123.

² ชัย เรื่องศิลป์. (2527). ประวัติศาสตร์ไทยสมัย พ.ศ.2352 - 2453 ด้านเศรษฐกิจ. หน้า 11.

³ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. (2504). ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ.๒๔๐๘ - ๒๔๑๑. หน้า 40 - 41.

⁴ แหล่งเดิม. หน้า 48 - 49.

ภาพจิตรกรรมทั้งเรื่องนักโทษพม่ากำลังขโมยผลไม้ของแม่ค้าชาวไทย และเรื่องการลักพาเด็กเพื่อชิงทรัพย์ ธัชชัย ยอดพิชัย ได้วิเคราะห์ว่า เหตุการณ์คดีลักเด็กคงเป็นเรื่องระทึกมาก เช่นเดียวกับเหตุการณ์นักโทษพม่าที่ราชสำนักสยามสมัยรัชกาลที่ 3 จับมาเป็นเชลย และทางราชการปล่อยให้ออกมาขอเรียไรหรือขโมยของได้จากชาวบ้าน ซึ่งเหตุการณ์นักโทษพม่าสอดคล้องกับหลักฐานเอกสารร่วมสมัยในบันทึกของเฮนรี เบอร์นี ทูตอังกฤษที่ได้รับแต่งตั้งเข้ามายังราชสำนักสยามในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้บันทึกตอนหนึ่งกล่าวถึงเหตุการณ์ที่ได้พบเห็น คือการที่นักโทษพม่าสองสามคนในเรือพายไล่และปล้นเรือหญิงชราชาวสยามที่บางกอก ส่วนคดีลักเด็กเพื่อชิงทรัพย์สอดคล้องตามประชุมประกาศรัชกาลที่ 4¹

สรุป

ชุมชนฝั่งธนบุรีเป็นพื้นที่ที่มีการก่อตั้งชุมชนเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยอยุธยา ธนบุรีและขยายตัวเป็นสังคมนานาชาติในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ย่านฝั่งธนบุรีมีวัดร้างเก่าแก่มาตั้งแต่สมัยอยุธยาได้รับการปฏิสังขรณ์ขึ้นเป็นพระอารามหลวงหลายแห่ง และวัดที่ได้สร้างขึ้นใหม่ ซึ่งรวมไปถึงวัดในพื้นที่วิจัยทั้งสามแห่ง ได้แก่ วัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร วัดสุวรรณาราม

งานจิตรกรรมที่ปรากฏในวัดทั้งสามแห่งนี้ เนื้อเรื่องหลักยังคงยึดถือตามคติจารีตนิยมและแก่นสำคัญที่เป็นเรื่องราวในพุทธศาสนา ทั้งพุทธประวัติ ทศชาติ และไตรภูมิ สำหรับภาพพุทธประวัติมีการเน้นโดยให้พื้นที่ขนาดใหญ่ในเนื้อหาตอนผจญมารอันเนื่องจากการแสดงให้เห็นถึงการสั่งสมบุญความดีเป็นเรื่องสำคัญที่สามารถชนะเหล่าทัพมารอันเป็นสัญลักษณ์ของกรรมชั่ว แต่ในขณะเดียวกันจิตรกรในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้มีการปรับตัวตามอิทธิพลตะวันตก เป็นกระแสที่เกิดขึ้นใหม่ในสังคมยุคนั้น และแสดงให้เห็นถึงการเป็นสังคมนานาชาติที่เติบโตพร้อมนโยบายการเมืองและการขยายตัวทางเศรษฐกิจนับได้ว่าจิตรกรในสมัยรัชกาลที่ 3 มีการปรับตัวให้ทันสมัยสำหรับสังคมในสมัยนั้น มีความสมจริงมากขึ้น เริ่มเกิดอิทธิพลการวาดแบบเสมือนจริง (Realistic) มาแทนที่การวาดแบบจารีต (Traditional) โดยการบอกเล่าเหตุการณ์สำคัญที่เคยเกิดขึ้นได้ถูกถ่ายทอดบนจิตรกรรมฝาผนัง การวาดรายละเอียดของเนื้อหาในพุทธศาสนาและภาพสอดแทรกที่เสมือนจริง ทั้งลักษณะทางสถาปัตยกรรมที่เกิดขึ้นในบ้านเมืองยุคนั้นจริง ๆ คติความเชื่อ กลุ่มคนตามลักษณะชนชั้นและเชื้อชาติ เป็นที่น่าสังเกตว่าประวัติผู้สร้างหรือผู้ที่เกี่ยวข้องการปฏิสังขรณ์วัดทั้งสามแห่งนี้ มีความเชื่อมโยงกับกลุ่มชาวจีนทั้งสิ้น โดยวัดทองธรรมชาติ มีประวัติการสร้างเกี่ยวข้องกับราชวงศ์ จึงเป็นงานที่มีความละเอียดพิถีพิถันตามฝีมือช่างหลวง มีการทำปูนปั้นประดับเป็นรูปอามรงค์บริเวณทางเข้าพระอุโบสถ และมีการวาดภาพจิตรกรรมมีอิทธิพลแบบจีนผสมผสาน และการตกแต่งสถาปัตยกรรมรอบนอกด้วยอัฒจันทร์นางเงิน แต่งกายและไว้ผมแบบแมนจู ซึ่งบรรพบุรุษของผู้สร้างน่าจะเชื่อสายจีน

¹ ธัชชัย ยอดพิชัย. (2553). *เล่มเดิม*. หน้า 119.

ภาพ 32 ปูนปั้นประดับเป็นรูปอำมรงค์บริเวณทางเข้าพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ส่วนวัดกัลยาณมิตรสร้างโดยขุนนางเชื้อสายจีน เจ้าพระยานิกรบดินทร์ (โต กัลยาณมิตร) ในย่านกุฎีจีน ซึ่งเคยเป็นสำนักสงฆ์จีนมาก่อน หมายถึงชุมชนวัดกัลยาณมิตรเป็นชุมชนชาวจีนที่ใหญ่แห่งหนึ่งในฝั่งธนบุรี พระพุทธไตรรัตนนายกหรือหลวงพ่อโตของวัดกัลยาณมิตรจึงมีคติชาบองกซึ่งเป็นคติการนับถือในกลุ่มชาวจีน และคนไทยเชื้อสายจีน และวัดสุวรรณาราม เป็นพระอารามหลวงสำคัญในย่านคลองบางกอกน้อย อันเนื่องจากเคยเป็นเมรุเผาศพเจ้านายดังปรากฏเจดีย์บรรจุอัฐิรายล้อมในบริเวณวัด จิตรกรที่วาดจิตรกรรมในวัดสุวรรณาราม ก็เป็นจิตรกรชั้นครู ช่างหลวงในสมัยรัชกาลที่ 3 คือครูทองอยู่และครูคงแป๊ะ โดยครูคงแป๊ะเป็นช่างเชื้อสายจีน จึงทำให้ปรากฏอิทธิพลศิลปกรรมแบบจีนภายในวัดสุวรรณาราม กล่าวได้ว่าในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นทั้งยุคทองแห่งจิตรกรรมไทยที่พัฒนาความวิจิตรบรรจงอย่างเป็นแบบแผน ในขณะเดียวกันจิตรกรรมในสมัยรัชกาลที่ 3 เป็นการเริ่มต้นความสมจริง บรรยากาศใหม่ที่ปรากฏในภาพจิตรกรรมสร้างบรรยากาศสดใสมีชีวิตชีวาตามที่เกิดขึ้นในสังคมสมัยนั้น

ภาพ 33 ภาพชำรุด: ภาพเรือนไทยสามหลังแฝดอยู่ติดกับบ้านตึกแบบจีน ด้านหน้าเป็นร้านค้า
ผนังด้านหลังพระประธาน ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ภาพ 34 ภาพขำรูด: ภาพวิถีชีวิตผู้คนบริเวณท่าหน้า ผ้างด้านหลังพระประธาน ณ พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ
ที่มาภาพ: ผู้วิจัย ถ่ายเมื่อวันที่ 6 เมษายน 2564

ปัญหาในการสำรวจลงพื้นที่วิจัยพบว่า ภาพจิตรกรรมหลายภาพได้ขำรูดเสียหายจากความชื้นที่เกิดขึ้น เนื่องจากวัดทองธรรมชาติ วัดกัลยาณมิตร และวัดสุวรรณาราม เป็นวัดที่ตั้งอยู่ริมน้ำทั้งสามแห่ง เมื่อเกิดสภาวะน้ำท่วมในระดับสูง จะได้รับผลกระทบมากโดยเฉพาะเหตุการณ์น้ำท่วมใน พ.ศ.2554 ทำให้ภาพจิตรกรรมบริเวณผนังใหญ่ด้านหลังพระประธาน พระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติ ซึ่งเป็นภาพบอกเล่าสภาพบ้านเรือนและวิถีชีวิตผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 ได้รับความเสียหาย ผนังได้หลุดร่อนเป็นแนวยาวตามระดับน้ำที่ท่วมเข้าบริเวณพระอุโบสถ ในขณะที่ภาพจิตรกรรมเล่าเหตุการณ์นักโทษพม่าขโมยของจากเรือแม่ค้าและคตัสักพาเด็ก พระอุโบสถ วัดกัลยาณมิตร อยู่ในบริเวณผนังด้านบนก็ได้รับผลกระทบจากความชื้นสูงเช่นกัน ภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องสังคัมและวิถีชีวิตชุมชนสมัยรัชกาลที่ 3 ยังปรากฏอยู่ตามวัดสำคัญในบริเวณฝั่งธนบุรีอีกหลายแห่ง ส่วนใหญ่ที่ตั้งวัดอยู่ตามริมสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาและหันบริเวณด้านหน้าออกแม่น้ำ ซึ่งในอดีตใช้เป็นการสัญจรคมนาคมทางน้ำเป็นหลัก ก็จะได้รับผลกระทบในเรื่องของความชื้นต่อภาพจิตรกรรมในลักษณะเดียวกัน ภาพจิตรกรรมเหล่านี้เป็นหลักฐานที่มีคุณค่าทั้งทางมรดกภูมิปัญญาฝีมือช่างในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น และเป็นหลักฐานเล่าเรื่อง สะท้อนสังคัมและวิถีชีวิตผู้คนในสมัยรัชกาลที่ 3 ที่มีความจำเป็นอย่างยิ่งในการได้รับการบูรณะซ่อมแซมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้ภาพเล่าเรื่องมีความสมบูรณ์โดยเนื้อหาและมีความงามทางศิลปะสืบต่อไป

บรรณานุกรม

- กรรณิการ์ ตั้งตุลานนท์. (2556, มกราคม - มิถุนายน). การศึกษาวิเคราะห์หลักพุทธธรรมที่ปรากฏบนจิตรกรรมฝาผนังในพระอุโบสถ วัดทองธรรมชาติวรวิหาร. *วารสารศรีนครินทรวิโรฒวิจัยและพัฒนา (สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์)*. 5 (9) : 1 - 15.
- กุตสลาฟฟี, คาร์ล ออกัสตัส ฟรีดริค. แปลโดย ศุภลรัตน์ ธาราศักดิ์. (2539). บันทึกgrayวันเกี่ยวกับความเป็นอยู่ในกรุงสยาม. ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.

- จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. (2527). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ เล่ม ๑*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- ..... (2504). *ประชุมประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ.๒๔๐๘ - ๒๔๑๑*. กรุงเทพฯ : องค์การค้าของคุรุสภา.
- ชมศิลป์ฝั่งธนบุรี ตูจิตรกรรมสะท้อนชีวิต. สืบค้นเมื่อ 28 พฤษภาคม 2564, จาก <https://th.koohoo.fm/bas/ep014/>
- ชัย เรื่องศิลป์. (2523). *ประวัติสังคมไทยสมัยโบราณก่อนศตวรรษที่ ๒๕*. กรุงเทพฯ: ศิลปาบรรณาการ.
- ..... (2527). *ประวัติศาสตร์ไทย พ.ศ.2352 - 2453: ด้านเศรษฐกิจ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2514). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 5*. พระนคร: สำนักพิมพ์บรรณาการ.
- ดำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยา. (2561). *ชีวิตและงานของสุนทรภู่*. กรุงเทพฯ: ไทยควอลิตี้บุ๊คส์.
- ตุรแปง, ฟรังซัวส์ อังรี, ผู้เรียบเรียง. (2539). *ประวัติศาสตร์แห่งพระราชอาณาจักรสยาม*. แปลโดย ปอล ชาเวียร์. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.
- ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา. (2504). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๓*. พระนคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- ..... (2526). *พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑*. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- อิชชัย ยอดพิชัย. (2553, มีนาคม). “อ้ายยักซ้อยยักจะกินเด็ก ถ้าอวดมั่งอวดดี” ภาพประวัติศาสตร์คดี “ลักเด็ก” สมัยรัชกาลที่ 3 ในจิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร. *ศิลปวัฒนธรรม*. 31 (5) : 118 – 123.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. (2538). *ปากไก่และใบเรือ*. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: อมรินทร์การพิมพ์.
- ปิยะนาถ อังควาณิกุล. (2561). มรดกช่างสมัยอยุธยา : กรณีศึกษาชุมชนบ้านบุ. ใน *วารสารประวัติศาสตร์* 2561.43 : 129 – 142.
- พลับพลึง คงชนะ และชลวิทย์ เจียรจิตต์ บรรณาธิการ. พันเอกชาญ กัลยาณมิตร และเพ็ญพรรณ กัลยาณมิตร. (2542). *รายงานการสัมมนานานาชาติเรื่องพุทธศาสนา: มรดกร่วมทางวัฒนธรรมกัมพูชา ลาว และไทย*. กรุงเทพฯ: สถาบันเอเชียแปซิฟิก มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ.
- มาลินี คัมภีร์ญาณนนท์. (2549, กรกฎาคม - กันยายน). *จิตรกรรมฝาผนังพระอุโบสถวัดกัลยาณมิตร: เรื่องจริงหรือจินตนาการ*. *วารสารเมืองโบราณ*. 32 (3) : 88 – 101.
- วงเดือน นาราสัจจ์. (2518). *การดำเนินนโยบายต่างประเทศของไทยต่อมหาอำนาจตะวันตกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.2367 - 2394)*. วิทยานิพนธ์ อ.ม. (ประวัติศาสตร์). กรุงเทพฯ : บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย. ถ่ายเอกสาร.
- วงศาทิราชสนิท, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง. (2513). *นิราศพระประธม*. พิมพ์ครั้งที่ 4. ธนบุรี : มปป. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานฌาปนกิจศพ นางนาถ จำนง (จอห์น นางจำนง) ณ เมรุวัดทอง อ.บางกอกน้อย จ.ธนบุรี 1 พฤษภาคม 2513).
- สันติ เล็กสุขุม. (2548). *จิตรกรรมไทยสมัยรัชกาลที่ 3 : ความคิดเปลี่ยนการแสดงออกก็เปลี่ยนตาม*. กรุงเทพฯ : เมืองโบราณ.

- สุจิตต์ วงษ์เทศ. (2561). เพลงสิบสองภาษา ดนตรีไทยแบบฉบับ. ใน *มติชนสุดสัปดาห์* ฉบับวันที่ 31 สิงหาคม - 6 กันยายน 2561. (วารสารมติชนออนไลน์). สืบค้นเมื่อวันที่ 7 พฤษภาคม 2564, จาก https://www.matichonweekly.com/column/article_130869
- แสงอรุณ กนกพงศ์ชัย บรรณาธิการ. (2525). *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดสุวรรณาราม*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- ..... (2525). *ชุดจิตรกรรมฝาผนังในประเทศไทย วัดทองธรรมชาติ*. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ.
- อคิน รพีพัฒน์, ม.ร.ว. (2527). แปลโดย ม.ร.ว.ประกายทอง สิริสุข และพรณี ฉัตรพลรักษ์. *สังคมไทย ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ (พ.ศ.2325 - 2416)*. กรุงเทพฯ: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- เอิร์ล, จอร์จ วินด์เซอร์. (2539). เรื่องการเดินทางไปสู่สยาม-กรุงเทพ. ใน *รวมเรื่องแปลหนังสือและเอกสารทางประวัติศาสตร์ ชุดที่ 1*. แปลโดย สารณี สิริสิงห. พิมพ์ครั้งที่ 2. กรุงเทพฯ: กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากร.